

УДК 65.012.12:338.124.4

Довбня С.Б., Гічова Н.Ю.

ДІАГНОСТИКА ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА ЯК ІНСТРУМЕНТ ВИЗНАЧЕННЯ НАПРЯМКІВ ЙОГО ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ

Проведено класифікацію та аналіз існуючих методик діагностики рівня економічної безпеки підприємства. Розроблено методичний підхід тримірної оцінки економічної безпеки суб'єкта господарювання, який дозволяє об'єктивно визначити його економічну стійкість та виділити основні напрямки необхідних антикризових заходів.

The authors analyzed and classified different methods of estimation of economic safety of enterprise. The three-dimensional method of estimation of economic safety was worked out. This method allows to diagnose the economic stability of enterprise and to definite the main directions of crisis management.

Становлення ринкових відносин в Україні та посилення конкуренції у всіх сферах господарської діяльності національного та світового ринків значно загострили проблему виживання та забезпечення необхідного рівня економічної безпеки для вітчизняних суб'єктів господарювання.

У сучасних умовах стрімкого розвитку інформаційних технологій, науково-технічного прогресу та глобальних еволюційних процесів у виробничій та фінансово-економічній діяльності, інноваційний розвиток підприємства виступає одним з найголовніших факторів забезпечення його економічної безпеки, як здатності суб'єкта господарювання до ефективного функціонування та успішного розвитку у майбутньому. З одного боку, залежність рівня економічної безпеки від інноваційного потенціалу підприємства та, з іншого боку, необхідність реалізації основних інноваційних процесів відповідно до існуючих вимог забезпечення конкурентоспроможності та виживання підприємства, обумовлює тісний взаємозв'язок між економічною безпекою та інноваційним розвитком підприємства.

Актуальність діагностики економічної безпеки суб'єкта господарювання з метою визначення основних напрямків його подальшого ефективного інноваційного розвитку є очевидною для підприємств промислового сектору України, зокрема металургійної галузі. Адже наявність прибутку та навіть високо рівня рентабельності нерідко супроводжується доволі низьким рівнем стратегічної безпеки суб'єктів господарювання, обумовленим, насамперед, низьким рівнем конкурентоспроможності та техніко-технологічного потенціалу, високим рівнем залежності від факторів зовнішньої середовища, недостатністю або взагалі відсутністю інновацій в управлінській та виробничій діяльності.

Економічна безпека підприємства як здатність його до самовиживання та розвитку у жорстких конкурентних умовах ринкової економіки досягається при найбільш ефективному використанні корпоративних ресурсів суб'єкта господарювання, а також відповідності його стратегії основним тенденціям макросередовища. Подібне визначення терміну безпеки підприємства на сьогоднішній день превалює у наукових роботах вітчизняних економістів (С.І. Ілляшенко, Вишняков Я.Д., Марченко С.А., Циглик І.І., Полушкін О.А.). Однак еволюція поняття економічної безпеки у вітчизняній та світовій економічній думці протягом останніх десятиріч обумовила наявність

різноманітних поглядів на її сутність і сприяла формуванню великої кількості методичних підходів діагностики рівня безпеки, серед яких можна виділити наступні основні групи.

1. Методичні підходи прогнозування банкрутства, зокрема дискримінантні моделі та інші методики інтегральної оцінки фінансово-економічного стану підприємства [1].
2. Методи комплексної оцінки загроз (інтегральна оцінка ризику [2], оцінка ефективності захисних заходів [3]).
3. Методи комплексної оцінки економічного потенціалу підприємства (багатовекторна ресурсно-функціональна модель [4], оцінка конкурентного статусу фірми [5], комплексна оцінка дотримання інтересів компанії [6], SWOT-аналіз).

Аналізуючи представлені у науковій літературі методичні підходи, не можна не виділити певні недоліки, що суттєво обмежують можливість їх використання як адекватного інструменту діагностики у вітчизняних умовах господарювання, зокрема обмеженість деяких методик визначенням лише окремих складових економічної безпеки, відсутність розробленої шкали оцінок стану підприємства в залежності від інтегрального показника безпеки, неефективність деяких методів через значну їх трудоемкість та інше.

Метою статті є формування ефективного методичного підходу діагностики рівня економічної безпеки підприємства, що сприяло б визначенню та своєчасному вирішенню проблем на шляху успішного функціонування вітчизняних суб'єктів господарювання та їх інноваційного розвитку.

Представлений нижче методичний підхід «Тримірна діагностика рівня економічної безпеки підприємства» передбачає оцінку рівня економічної безпеки підприємства в залежності від часового параметру відповідно до якого вона визначається, у зв'язку з чим в процесі діагностики виділяються три основні форми економічної безпеки підприємства:

- поточна економічна безпека підприємства;
- тактична економічна безпека підприємства;
- стратегічна економічна безпека підприємства.

Доцільність такого підходу обумовлена багатогранністю та широтою поняття економічної безпеки. Адже безпека означає відсутність будь-яких факторів, можливих спричинити загибель суб'єкта господарювання, починаючи від об'єктивних загроз та ризиків, що супроводжують будь-який господарський процес, закінчуючи симптомами глибокої кризи, яка по суті у є результатом прогресуючих та не відвернених своєчасно загроз та ризиків. Необхідність врахування у діагностиці усіх можливих негативних факторів, а також їх здатність спричинити припинення життєдіяльності підприємства в різні проміжки часу призводить до необхідності диференціації цих факторів (загроз) в процесі їх діагностики. Таким чином, слід оцінювати спочатку ті загрози, що здатні призвести до загибелі підприємства у поточний період часу. Потім загрози, які не здатні призвести до руйнування підприємства сьогодні, але негативно впливають на результати його діяльності. І, нарешті, ті фактори кризи, які можуть виглядати несуттєвими на перший погляд, але позбавляють підприємство певних можливостей та перешкоджають подальшому успішному його розвитку.

Відповідно до запропонованого методичного підходу, загальний рівень економічної безпеки підприємства визначається виходячи з рівня його поточної, тактичної та стратегічної безпеки (рис. 1).

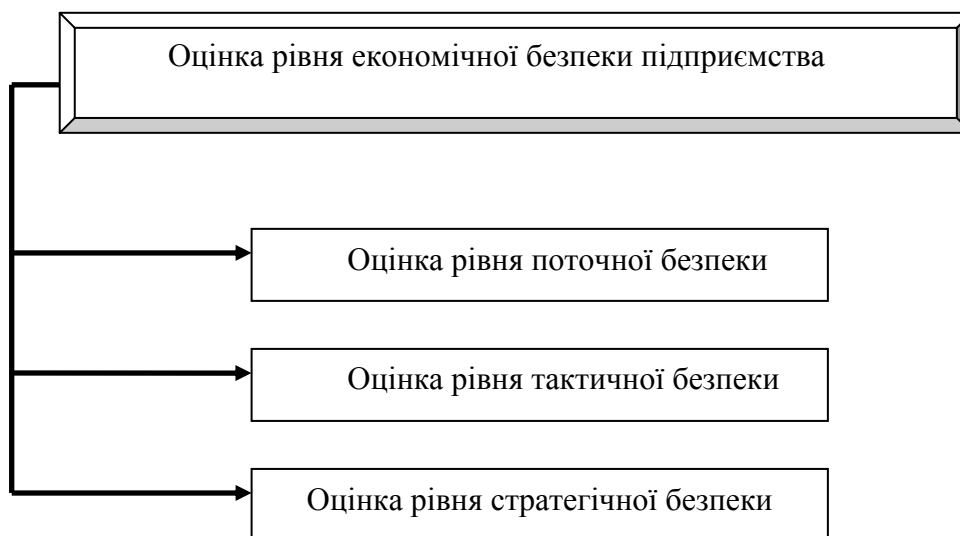

Рис. 1 – Загальна схема діагностика рівня економічної безпеки підприємства

Під поточною безпекою підприємства слід розуміти відсутність загроз, які б змогли призвести до загибелі підприємства як суб'єкта господарських відносин (банкрутства) у поточному часі. Таким чином, діагностика рівня поточної безпеки має представляти собою ідентифікацію симптомів банкрутства, аналіз платоспроможності і фінансово-економічного стану підприємства. Оскільки втрата фінансової стійкості і платоспроможності – це кінцева стадія будь-якої кризи, найгостріший та найнебезпечніший її прояв та суттєва підстава для припинення життєдіяльності підприємства. Відповідно до запропонованої методики фінансово-економічний стан суб'єкта господарювання оцінюється за такими основними напрямками:

- визначення фінансової незалежності підприємства (коефіцієнт фінансування та коефіцієнт фінансування за рахунок стабільних джерел);
- оцінка ліквідності активів підприємства (коефіцієнт абсолютної ліквідності, коефіцієнт покриття, темп зростання частки запасів у сумі обігових активів);
- аналіз грошових потоків, ділової активності та рентабельності підприємства (рентабельність продаж та власного капіталу, коефіцієнт достатності грошового потоку, коефіцієнт платоспроможності як відношення чистого прибутку та амортизації до суми поточних зобов'язань, коефіцієнт оборотності оборотних активів).

Тактична економічна безпека характеризує здатність підприємства до відтворення в процесі виробничо-господарської діяльності, що визначає його змogu до нормального функціонування як товаровиробника та має безпосередній вплив на подальший фінансово-економічний стан підприємства. Ця складова безпеки визначається ефективністю використання ресурсів (трудових, основних та оборотних засобів) за усіма функціональними складовими основної діяльності суб'єкта господарювання, а також раціональністю організації комерційної діяльності. В якості основних індикаторів тактичної безпеки можна виділити наступні показники: рівень завантаження виробничих потужностей, фондвіддача, матеріало- та енергоємність, продуктивність праці, ступінь творчої участі персоналу в роботі підприємства (відношення кількості винаходів та раціоналізаторських пропонувань до чисельності персоналу), співвідношення темпів

зростання валової виручки та фонду оплати праці, рентабельність трудових ресурсів (відношення фінансового результату від операційної діяльності до фонду оплати праці), ступінь залежності підприємства від постачальників сировини і матеріалів (частка максимального обсягу поставки з боку одного постачальника в загальному обсязі закупок підприємства), ступінь залежності підприємства від споживачів (частка максимального обсягу продажу в адрес одного споживача, в загальному обсязі реалізації підприємства), співвідношення темпів зростання виручки та темпів зростання дебіторської заборгованості підприємства.

Стратегічна економічна безпека визначає здатність підприємства до подальшого успішного розвитку, характеризує його конкурентоспроможність та економічний потенціал, тобто наявність ринкових можливостей та ресурсів в розпорядженні підприємства (використання новітніх технологій та техніки у виробництві, можливість доступу до основних сировинних та енергетичних ресурсів, наявність кваліфікованого персоналу тощо). Серед основних критеріїв оцінки стратегічної безпеки слід виділити такі показники як, показник конкурентної переваги підприємства (співвідношення частки ринку, що належить підприємству та частки ринку, що належить найбільш значному конкуренту), темп зміни частки ринку підприємства, показник досвіду праці персоналу (відношення загальної суми років праці усіх співробітників на підприємстві та у даній галузі до загальної чисельності персоналу), частка співробітників з вищою освітою, плинність кадрів, ступінь зносу основних виробничих фондів, частка науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт в загальному обсязі виконаних робіт на підприємстві, рівень технологічного розвитку підприємства (частка виробленої за новими технологіями продукції у загальному обсязі виробництва), забезпеченість підприємства власними ресурсами (частка ресурсів, вироблених на підприємстві або в рамках єдиного господарського об'єднання в загальному обсязі споживання ресурсів на підприємстві), коефіцієнт енергетичної безпеки (добуток темпу зміни енергоємності на підприємстві та індексу ринкових цін на енергоресурси), коефіцієнт сировинної безпеки (добуток темпу зміни матеріалоємності та індексу цін на сировину і матеріали), ступінь забруднення довкілля (співвідношення фактичного та встановленого нормативного обсягу шкідливих викидів), показник природоохоронної діяльності (частка коштів, що направлені на реалізацію заходів з підвищення екологічності виробничо-господарської діяльності підприємства в загальному обсязі інвестицій).

Згідно з методикою, кількісне значення рівня поточної, тактичної та стратегічної безпеки підприємства визначається виходячи із середньозваженої міри досягнення фактичних значень відповідних оціночних показників установлених цільових (рекомендованих) значень (формула 1).

$$P(T_k; C) = \frac{\sum_{j=1}^m Z_j \times \left(\frac{K_j}{N_j}\right)^Y}{\sum_{j=1}^m Z_j}, \quad (1)$$

де P – рівень поточної економічної безпеки підприємства;

T_k – рівень тактичної безпеки;

C – рівень стратегічної безпеки;

Z_j – коефіцієнт значущості j -го показника, що визначається експертним шляхом;

K_j – фактичне значення j -го показника;

N_j – рекомендоване (нормативне) значення j -го показника;

m – кількість використовуваних для оцінки відповідної складової показників;

l – ступінь, котрий приймає значення 1, якщо зростання значення показника свідчить про підвищення рівня економічної безпеки, і -1, якщо зростання значення показника негативно впливає на безпеку підприємства.

Загальний рівень економічної безпеки, у свою чергу, розраховується як середньозважене значення показників поточної, тактичної та стратегічної безпеки (формула 2).

$$EB = \frac{(1) \times \Pi + (\Pi) \times Tk + (\Pi \times Tk) \times C}{(1) + (\Pi) + (\Pi \times Tk)}, \quad (2)$$

де EB – рівень економічної безпеки підприємства;

(1) , (Π) , $(\Pi \times Tk)$ – коефіцієнти значущості поточної, тактичної та стратегічної безпеки відповідно.

Економічна безпека підприємства визначається, насамперед, рівнем його поточної безпеки, оскільки платоспроможність є невід'ємною умовою життєдіяльності суб'єкта господарювання. Значущість тактичної безпеки збільшується по мірі зростання фінансово-економічної стійкості підприємства, адже відволікання обігових коштів на подальше освоєння виробничих потужностей та вдосконалення організації виробничо-господарської системи доцільне, якщо забезпечений необхідний рівень платоспроможності. Забезпечення подальшого зростання стратегічної безпеки можливе лише за наявності необхідних для цього фінансових ресурсів, а також ефективного використання існуючого економічного потенціалу.

Чим більше значення показника EB , тим вищий рівень економічної безпеки підприємства. В таблиці 1 представлена розроблена шкала оцінок рівня економічної безпеки та характеристика стану підприємства в залежності від інтегрального показника.

Представлений тримірний методичний підхід дозволяє отримати об'єктивну та адекватну оцінку економічної безпеки підприємства, визначити основні напрямки підвищення економічної стійкості, необхідність та напрямки подальшого інноваційного розвитку.

Наприклад, недостатнє значення рівня поточної безпеки свідчить про необхідність вдосконалення процесу управління грошовими потоками, оптимізації фінансових витрат, перегляду структури джерел фінансування господарської діяльності.

Низький рівень тактичної безпеки потребує вдосконалення окремих процесів організації господарської та виробничої діяльності, підвищення ефективності використання ресурсів, насамперед шляхом впровадження ефективних інноваційних рішень в області організації та управління персоналом, товарно-матеріальними потоками, комерційною діяльністю.

Незадовільна стратегічна безпека свідчить про необхідність перегляду стратегії підприємства, реалізації відповідної інноваційної програми, зокрема часткового або повного технічного переозброєння, вдосконалення технологічних процесів, можливої диверсифікації виробництва, а також змін плану маркетингової стратегії, придбання або будівництво сировинних активів.

«Тримірна діагностика рівня економічної безпеки підприємства» може знайти широке практичне застосування в аналізі господарської діяльності та антикризовому менеджменті вітчизняних суб'єктів господарювання, зокрема підприємств гірничо-

металургійної промисловості. Однак необхідно відзначити, що в рамках досліджуваної проблеми необхідна певна доробка механізму визначення значущості окремих показників складових безпеки підприємства та формування системи галузевих рекомендованих значень запропонованих коефіцієнтів з метою підвищення об'єктивності результатів оцінки.

Таблиця 1

Шкала оцінок загального рівня економічної безпеки підприємства

Значення показника ЕБ	Рівень економічної безпеки підприємства	Коротка характеристика стану підприємства
0-0,25	Надто низький	Підприємство є неплатоспроможним, знаходиться у стані банкрутства або передбанкрутній стадії. Край необхідне проведення санації, однак її успіх здебільшого сумнівний.
0,25-0,50	Низький	Високий ризик утрати платоспроможності. Загроза життєдіяльності підприємства обумовлена низькою фінансовою стійкістю і недостатньою ефективністю основної діяльності. Санація, перш за все повинна бути спрямована на фінансове оздоровлення, вдосконалення системи організації господарської та комерційної діяльності.
0,50-0,75	Нестійкий	Платоспроможність нестійка, як правило, через високу чутливість підприємства до умов макросередовища або залежність від зовнішніх джерел фінансування. Настання банкрутства має незначну вірогідність. Однак необхідна реалізація антикризових заходів у відповідному напрямку.
0,75-0,95	Задовільний	Підприємство є платоспроможним, однак результати його діяльності відрізняються нестабільністю. Реалізація антикризових заходів повинна бути спрямована на підвищення рівня окремих складових економічної безпеки підприємства.
0,95-1,00 і більше	Високий	Підприємство знаходиться у стані абсолютної безпеки - загрози господарській діяльності практично відсутні. Платоспроможність підприємства стійка, адже забезпечена високою ефективністю основної діяльності та хорошим економічним потенціалом. Антикризове управління може бути обмежене аналізом рівня економічної безпеки, моніторингом можливих загроз, визначенням пріоритетних напрямків подальшого розвитку підприємства.

Література:

1. Никифорова Н.А. Анализ в антикризисном управлении // Финансовый менеджмент. – 2004. - №6. – с.5-12.
2. Забияко С.В., Светлова Е.С. Риск-менеджмент – основа экономической безопасности предприятия // Защита информации. Конфидент. – 2002. - №3. – с.51-55.
3. Економіка підприємства: Підручник за заг.ред. С.Ф. Покропивного. – Вид. 2-ге, перераб. та доп. – К.: КНЕУ, 2001. – 528 с.
4. Ильяшенко С.Н. Составляющие экономической безопасности предприятия и подходы к ее оценке // Актуальные проблемы экономики. – 2003. - №3. – с. 12-19.
5. Людмила Бусень. Анализ конкурентоспособности компании // Антикризисный менеджмент. – 2005. - №5. – с. 2-11.
6. Экономическая безопасность: сущность и механизмы обеспечения. Г.В. Козаченко, В.П. Пономарев, О.М. Ляшенко: Монографія. – К.: Лібра, 2003. – 280с

*Рекомендовано до публікації
д.е.н., проф. Галушко О.С. 03.09.08*

*Надійшла до редакції
05.09.08*